

Gilberto Freyre se narodil v latíundistické rodině na brazilském Severovýchodě a tato optika je (stejně jako jeho okouzlení Spojenými státy, kde absolvoval univerzitní studia a posléze přednášel) patrná v základu celého jeho obsáhlého sociologického, antropologického, esejistického i beletristického díla, které i v odborných textech mnohdy balancuje na hraně výpravné prózy. Ovlivnilo řadu brazilských umělců (malíř Cicero Dias, básník Manuel Bandeira a Jorge de Lima, prozák José Lins do Rego). Ve snaze podpořit literární ambice severovýchodních autorů a jejich bytostnou odlišnost od spisovatelů brazilského jihu, ženoucích se za přeludem modernosti, sepsal Freyre Regionalistický manifest z roku 1926 (*Manifesto regionalista de 1926*, tiskem 1952), v němž byl později odhalen literární podvrh. Přířem jeho sociologického díla je *Casa-Grande e Senzala* (Panské sídlo a senzala, 1933, def. vyd. 1980), fascinující doširoka rozmáchlá freska, již Freyre ve své době vzácně vnímá jako nositele pokroku, a se stejnou provokativností rázně odmítající dobové rasistické teorie (Freyrtův „severovýchodní cyklus“ pokračuje v *Sobrados e mocambo*, 1936, Měšťanské domy a chatrče, a *Nordeste*, 1937, Severovýchod). Provokativní je i Freyrtův luso-tropikalismus, kladoucí důraz na klady a originalnost portugalské kolonizace Ameriky (*O mundo que o português criou*, 1940, Svět vytvořený Portugalcem), a jeho iberoamerkanismus, nahližející iberskou Ameriku pod zorným úhlem „hispanství“ (*O Brasilero entre os outros hispanos: afinidades, contradições e possíveis futuros nas suas inter-relações*, 1975, Brazilec mezi ostatními Hispánci: příbuzné rysy, protiklady a možná budoucnost vzájemných vztahů).

Přeložená ukázka je druhou kapitolou knihy *Interpretace Brazílie*, která vyšla nejprve v anglickém a španělském překladu (*Brazil: An Interpretation*, New York a *Interpretación del Brasil*, Mexico, 1945), teprve později byla vydána i v Brazílii (*Interpretação do Brasil*, Rio de Janeiro, 1947).

POMEZÍ A PLANTÁŽE

Dějiny Brazílie od samých počátků poznamenaly dvě tendence, které jsou zdanlivě protichůdné, ale ve skutečnosti se doplňují. Mám na mysli pohyblivost skupin mužů, kteří rozšiřovali portugalskou Ameriku na sever, jih a západ, v protikladu k jiným sociálním a snad i biologickým typům mužů, kteří trvale zakotvili v pobřežní

oblasti, od Maranhãa k São Vicente. Ti si z Portugalska přivezli prostředky postačující k tomu, aby mohli začít pěstovat cukrovou třtinu, používat k práci otroky a žít na svých plantážích téměř jako feudální páni.

Tito pěstitelé třtiny byli, více než hledači zlata, *peritkálními* zakladateli Brazílie, v tom smyslu, že někteří z nich tu zapustili hluboké kořeny a pro sebe a pro své rodiny, někdy i pro své otroky, postavili nejen chýše či chatrče, ale pevné domy z kamene a cihel. Tento panským sídlům se brzy začalo říkat *casa grande*, zatímco přebytky otroků získaly atrické označení *senzala*. Ze stejné úslechtilého a odolného materiálu, z jakého si stavěli domy, zbudovali osadníci i kostely či kaple a mýřny na cukrovou třtinu, a někdy je obklopili uslechlými dlouhověkými stromy dovezenými z Asie, Afriky a Evropy: palmy, mangovníky, žakarandy; a uslechlými i ehovými zvířaty, původem rovněž z civilizací starověku: koni, hovězím dobytkem a kočkami.

Muži trvale nomádští byli *horizontálními* zakladateli portugalské Ameriky, jež se velikostí téměř rovnala kontinentu. Přestože i mezi nimi byly rozdíly, ve své většině se vyznačovali dobrodružným duchem a láskou k individuální svobodě, přičemž obě tyto vlastnosti byly příliš silné, než aby jim dovolily usadit se na pobřeží a pohodlně žít v blízkosti kostelů a úředních budov, kde představitelé portugalské koruny brzy začali vybírat daně; nebo než aby svedli žít v blízkosti škol vedených purtánskými knězi či církevních soudů, jímž předsedali zástupci svatě inkvizice, dychtící objevit a potrestat náboženské kacířství či neuspořádaný sexuální život osadníků.

Nomádi, kteří postupovali na jih i na sever nebo se vydávali na západ hledat zlato a zajímat Indiány, jež pak prodávali plantážníkům jako otroky, se osvobodili od vlivu feudálně uspořádané společnosti, založené na pobřeží uselými; ti přišli z Portugalska s postavením, které si v Brazílii nejen udrželi, ale díky rychlé vynášejšímu pěstování třtiny a cukrovarství v této části Ameriky ještě zlepšili.

Nomádi či „muži pomezí“ byli většinou jednodušší, svým založením a sociálními zvyklostmi dokonce lidé hrubšího zrna a neměli domovní architekturu se stabilními znaky – bydleli v chýších skoro stejně primitivních jako Indiáni, od nichž převzali i stravovací návyky a způsoby kočovného hospodářství –, zatímco někteří pěstitelé cukrovníku v Brazílii zavedli či si tu uchovávali panské zpusoby, protože si mohli podržet šlechtické zvyky a stravovat se takřka

stejně jako v Evropě. Někteří z nich si dokonce po dlouhá léta dávali z Portugalska dovážet víno a značnou část potravin stejně jako módní šatstvo pro pány i dámy.

I když si nomádi v lesích mohli jako všichni odvážní průkopníci počítat docela nezávisle a v rámci toho požívali i velké a nepřítis křesťanské svobody mít mnoho žen, plantážník za nimi v tomto ohledu nijak nezaostával, neboť mohl mít vedle manželky, kterou si přivezl z Portugalska nebo s ní uzavřel právoplatný sátek v Brazílii, žen, kolik chtěl, aniž by musel překročit hranice svého lona. Je sice pravda, že pravoverní kněží, a zejména jezuité, tyto praktiky a zlořády ve svých kázáních kaceřovali; nesmíme však zapomenat, že jedním z charakteristických rysů feudální aristokratického řádu brazilských plantáží byla takřka neomezená moc pěstitelů třtiny, kteří byli v prvním století portugalské kolonizace Brazílie držitelé četných královských privilegií. Lidé obdareni takovými výsadami se mohli stát skutečnými pány tropů a jako takoví mohli hájit vše a zájmy Portugalska proti divochům i možným evropským rivalům. Vždycky když osadník jednal *pro domo sua*, posiloval tím zároveň portugalskou vládu v Americe a bělošská panská sídla či *casas granadas* ztělesňovala portugalskou stabilitu brazilské pobřežní zóny víc než budovy státní správy. Stala se i fyzickým výrazem nového typu feudální či patriarchální moci, která pro svou izolovanost a soběstačnost zrodila silného ducha nezávislosti, ba dokonce vzdoru proti koruně a republikánství.

Privilegia, jež portugalská koruna poskytla prvním generacím pěstitelů cukrovniku v Brazílii, vysvětlují, jak se z jejich *casas granadas* stal nejdůležitější typ portugalské usedlosti na brazilském pobřeží: důležitější, jak jsem zmínil, než budovy státní správy a důležitější než katedrály, soukromé kostely nebo čisté náboženské kláštery. Říkám „soukromé kostely“, neboť současní architekt tonického komplexu každého domu či panského sídla byl vlastní kostel či kaple a místní kaplan poslouchal spíš plantážníka, zvaného *senhor*, než biskupa. A řekl jsem „čisté náboženské kláštery“, neboť z některých klášterů se stali soupeři *casas granadas*, protože k jejich založení podle všeho vedl spíš než důvody čisté náboženské úmysl hospodářsky využívat zemi a cukrovou třtinu pro ně pěstovalo velké množství otroků patřících mnicům či náboženským řádům. To ozřejmuje fakt, že i když se některé z mnoha bývalých řádů aktivně účastnily osidlování Brazílie, místo aby se systematicky stavely proti nekréťanské svěvolí plantážnického systému, přijímaly ho jako ústřední hnací sílu koloniálního

života a v rámci hospodářského uspořádání Brazílie se mu přizpůsobovaly.

Dalším očividným důkazem toho, jak se řeholníci přizpůsobovali zvykům a praktikám držitelů půdy a majitelů otroků a někdy dokonce uznávali jejich nadřazenou moc, je fakt, že na rozdíl od španělské Ameriky nevyunikala portugalská Amerika nikdy nádeřou svých katedrál. Velkolepé katedrály by bývaly dávaly nádeř existenci mocných biskupů, mocné církve a silného duchovenstva; v koloniální Brazílii však popravdě nikdy nebyla ani vsuknutka mocná církve, ani silné duchovenstvo; nevyškvtovali se tu ani vlivní biskupové, neboť každý významný pěstitel třtiny se vzdor oddanému katolictví cítil ve vztahu k církvi jako jakýsi Filip II. a považoval se za mocnějšího nežli biskupové a opati.

To vysvětluje, proč se systém cukrovarských *engenhas* po většinu času střetl se systémem jezuitů, kteří nepřijímali snadno nadřazenost plantážnického pořádku nad svým vlastním. Jezuitská předtava vytoužené Brazílie se podle všeho zakládala na přisně teokratickém uspořádání, analogickém k „republice“, jakou založili v Paragvayu, a v takovém zřizení by *casas granadas* či cukrovarská sídla s jejich harémny a jinými zlořády byla „špinavými skvrnami v zelenajícím se údolí“. Protože jezuité nedokázali zničit ani podlomit mocný systém plantáží, který se v Brazílii rozvinul, napnuli své síly k vybudování vzdělávacího systému, jenž by podrobil jejich vlivu sny bohatých osadníků stejně jako potomky Indiánů. Jezuitské školy, v nichž se mladí běloši a Indiáni učili latině a reťtorice, se brzy proslavily; protože však nepřijímaly černochy ani mišence, není možno jezuity počítat k číhnelům napomáhajícím rasovému amalgámu a etnické a sociální demokracii v Brazílii. Tento typ demokracie byl přímým plodem nomádského života a druhým důsledkem aristokratického řádu plantážnického systému, kde se rasy mísily bez omezení. (...)

Tak jako na starém Jihu Spojených států vedle sebe rostlo černé otroctví a bavlna s tabákem, rozvíjelo se v rozlehlych oblastech Brazílie pospolu černé otroctví, cukr a později káva. Dělo se tak tam, kde byli v průběhu koloniální éry či doby čísařství statkáři zároveň politickými předáky, nebo ještě spíše pány (*senhores*) brazilské společnosti. V Brazílii se podobně jako ve Spojených státech tento monokulturní model rozpínal směrem na západ, zabíral čertstvější půdu a nesl s sebou otroctví a další instituce, až se v některých oblastech země nomádi a statkáři setkali a vytvořili hybridní formy společenského uspořádání, jak se stalo v Matto Grossu,

v Paré a v Rio Grande do Sul. Stejně jako ve Spojených státech i v oblastech Brazílie, kde si plantážnický systém ve větší míře uchovával feudální ráz, tento druh zemědělského hospodářství čas to jen ničil půdu, připravoval místní obyvatele o plodiny, jimiž se živil, a vedl k velmi nevyvážené stravě.

Brazilští nomádi ve srovnání se statkáři více ctili zákony tropické přírody, a i když nevedli život nikterak vybraný, byl i přes svou kočovnou povahu zdravější než život usedlých pěstitelů, jejichž jídelníček v některých případech sestával z potravin, které se přivážely z Portugalska, a to v době, kdy se výrobky z Evropy do Brazílie málokdy dopravovaly ve vhodujících hygienických podmínkách.

Na rozdíl od prvních generací pěstitelů, z nichž si mnozí přivezi ženu z Portugalska a jejichž potomci uzavírali sňatky mezi sebou, nepředstavovali většímu brazilských nomádů čistokrevní Portugalci, ale míšenci Portugalců a Indiánů. *Bandeiranti*, Paulisté a později Cearané byli potomky Portugalců a Španělů, kteří žili s indiánskými ženami. V Severní Americe nemají tito předchůdci Brazilci obdoby, leda snad v kanadském *metis*. Díky nomádům, kteří se vydali zkoumat nové americké kraje, kolonizace brzy přestala být výlučně evropská a započal proces autokolonizace. Ten nakonec v Brazílii získal národní povahu a odpovídá tomu, co Normano popisuje jako „přizpůsobení existujících území hospodářskému životu národa, vnitřní národní kolonizaci“; zřejmě právě označuje tuto novou fázi brazilské kolonizace Brazílie za jeden aspekt jevu, který Turner popsal jako „postupující pomezí“.¹

Posuzujeme-li Paulisty, *bandeiranti* a Cearany podle toho, co dokázali, musíme konstatovat, že byli tím nejzářnějším příkladem míšenecké energie, jaký lze v Americe nalézt. (...)

Snadno pochopíme, proč se Paulisté střetli s jezuiti, kteří uplatňovali v Brazílii stejnou politiku jako v Kanadě: segregovali Indiány umělým zřízením trvalého otcovského dohledu a předcházeli sňatkům mezi bělochy a domorodci či je mařili s odvoláním na teorii, že „mentalita Indiánů není schopna výraznějšího pokroku“.

Někteří moderní antropologové v tomto ohledu souhlasí s jezuity: například Whethamovi (William Cecil Dampier a Catherine Durning) ve své knize *Rodina a národ* (The Family and the Nation, Londýn 1909) chválí jezuiti za jejich „nesmírnou vědeckou prozí-

ravost a moudrost“ a považují je za průkopníky rasové čistoty na americkém kontinentě. Pokud by se však k této věci měli vyjádřit někteří významní antropologové, kteří se důkladně zabývali problematikou amerických Indiánů a míšenců, a to z pohledu biologie i sociologie, jako Boas, Dixon, Hooton, Gamio, Mendiceta Núñez a Roquette Pinto, jistě by v jezuitské politice segregace našli méně „vědecké prozíravosti a moudrosti“ než v zakládání společných škol pro Indiány a bělochy, které v Brazílii prosazovala královská koruna a pod tlakem některých portugalských králů a státníků někdy sami jezuité.

První generace Paulistů nezvážly z žádné zájemné politiky, ale z nedostatku bělošek či Evropanek v oblasti São Paula v 16. století. Dávny portugalský duch, který Camões opěval ve své proslulé básni, zavedl mnoho citřadostvějších a smtlejších Portugalců až do pralesí či do vnitrozemí tropické Jižní Ameriky, oplývajícího indiánskými ženami, a polygamie jim vynahrazovala životní útrapy. Mnoho Paulistů či *bandeirantů* se z vnitrozemí už nevrátilo; zůstali tam jako otcové míšeneckého potomstva a zakladatelé příštích provincií Minas Gerais, Mato Grosso, Goiás a Bahia. Město Santo Amaro založil například jistý João Amaro, který byl dlouhá léta nejudatnějším mužem oblasti. Obzory Paulistů se však rychle rozšiřovaly, takže přestali jen zotročovat Indiány a prodávat je na plan-táže při pobřeží a začali zakládat osady a města, hledat zlato a drakohokany a stavět se proti pronikání Španělů z jihu a z Peru. Tuto jejich mnohostrannou aktivitu již studovalo bezpočtu brazilských historiků a geografů, jako Theodoro Sampaio, João Ribeiro, Alcântara Machado, Alfonso de E. Taunay, Basílio de Magalhães, Paulo Prado a Cassiano Ricardo, kteří se zabývali fascinující otázkou, jak se portugalská Amerika stala tak velkou částí amerického kontinentu. Jak zpozoroval ne jeden vykladač paulistické či *bandeirantské* povahy, první činnost těchto lidí byla rezignovanost, již někteří popsal jako „hraničící s fatalismem“.

Americký spisovatel L. E. Elliot říká, že *bandeirita* „byla ve své vchohné fázi kočovným městem“, „komuna, již spojoval společný zájem“;² a Cassiano Ricardo v nedávno uveřejněném eseji o *bandeirách*, snad až příliš přejímám, přesto však podnětném a pronikavém, zjišťuje, že bandeiry posloužily víc než jaké jiné podniky rozvoji etnické a sociální demokracie, která je pro Brazílii tak cha-

¹ Norrmanno, J. F. *Brazil, A Study of Economic Types*. Chapel Hill, 1935, s. 2.

² *Brazil: Today and Tomorrow*. New York, 1917, s. 28.

rakteristická. Zatímco plantážnický systém byl svým založením, jak jsem již zmínil, aristokratický a demokratický byl jen ve svém vedlejším produktu - mulatovi, *bandeira* chváli Antonio Ricardo a jiní obdivovatelé pro její bezvýhradně demokratickou povahu. Roy Nash se pokouší vysvětlit úspěch, jehož ona demokratická „putovní města“ či „komunity“ dosáhly, tím, že *bandeiranti* „tak jako bolševici“ představovali bojovnou menšinu, která byla schopna spolupracce, protože byla soudržná a sociálně solidární.³ To, co uskutečnili Paulisté a Brazilci z jiných částí země, kteří se v dějinách „pohyblivého pomezí“ vyznamenali, zůstává fascinujícím případem schopnosti míšenců nejen vyvíjet nějakou činnost, ale vyvíjet ji ve vzájemné součinnosti. V Brazílii znamenalo „pohyblivé pomezí“ vytvoření způsobu života a nových kulturních forem, což jsou schopnosti, které by někteří zvlášť výmluvní příznivci nordické rasy chtěli přisuzovat dějinám a osobnosti svých čistě bělošských idolů.

Náš obdiv k prvním brazilským nomádům, *bandeirantům*, by nám však neměl dát zapomenout, že zatímco oni připojovali ke kolonii rozlehlá území, ani první generace pěstřelů cukrovniku z pobřežního pásu neměly snadnou práci, protože rutinní životi zemědělců tu neustále narušovaly útoky Indiánů a anglických a francouzských pirátů či korzářů, a zejména Holanďanů. Museli čelit i vzpourám černých otroků, ačkoli se nezdá, že by byly tak početné a nesmířitelné jako v jiných částech Ameriky, snad díky tomu, že se jim od Portugalců a později Brazilců dostávalo lepšího zacházení. Takový je závěr Brazilců, kteří studovali sociální dějiny země na základe toho neobjektivnějšího a nejnestrannějšího materiálu: názoru cizinců, kteří poznali podmínky, v nichž žili otroci v různých částech či regionech Ameriky.⁴ (...)

Hodnovnější informace naznačují, že to byla doba nesmírně ho utrpění; že sociální podmínky měly k ideálu daleko a že hygiena či zdravotní péče byly tehdy z rodu bájí. Nikdo, kdo věc pozorně prostuduje, nemůže docela zavrhnout legendu o brazilských plantážích či o brazilské monarchii jako pouhý výplod sentimentální či literární fantazie, protože jak plantážnický, tak monarchický systém umožňovaly rozvoj lidských a kulturních hodnot, které dnes představují jednu z nejcharakterističtějších tradic země. Bylo

by absurdní, aby si Brazilci přáli návrat času, kdy tyto hodnoty nejen planly, ale měly dokonce největší moc nebo si osobovaly největší nároky. Stejně absurdní by však bylo popírat, že si z té doby přinesli vynikající vlastnosti, a nikoli jen sociální a psychologické feudální komplex, který jako by většínu potomků panské třídy vybavil aroganci až sadismem, a většínu potomků otroků malou citlivostí, přílišnou úslužností, až dětinským a masochistickým chováním a způsobu.

Přesto nesmíme ani na okamžik ztrácet ze zřetele, že ani plantážnický, ani monarchický systém nikdy v Brazílii neustavily neprostupné sociální přehradu a že mimořádné nadání muži se vzdor svému nízkému sociálnímu původu mohli vyšplhat až na nejvyšší příčky brazilského aristokratického a monarchického systému. A že majitelé plantáží měli ve zvyku vychovávat své mulatské levobočky, pokud za to stáli, společně s manželskými syny. Webster v Brazílii 19. století shledal, že se někteří bystřejší černoši, patřící blahovolejším pánům, učí s jejich dětmi a že někteří po svém propuštění dosáhli významných úspěchů.⁵ V Brazílii se tak ani plantážnický, ani monarchický systém neprodemokraticky neuzavřely sociální či politické demokracii; současně protidemokratické prvky jsou výsledkem velmi nedávného vývoje, protichůdného našim monarchickým a plantážnickým tradicím. Obě byly ve svém úhrnu spíše spojením demokratických a aristokratických tendencí než výrazem bezdělného despotismu, autokracie a diktátorství. Ty byly možná typičtější pro jiné hispanoamerické republiky v období *caudillismu* než pro monarchickou a aristokratickou Brazílii, kde plantážnický systém působil jako mocná republikánská protiváha jakýmkoliv přehnaně autokratickým sklonům koruny a koruna brzdila přehnaně autokratické sklony majitelů plantáží. Z tohoto soupeření takřka stejně silných mocenských sil, které se navzájem neutralizovaly a respektovaly, vzešel demokratický či předdemokratický stát, zdravější než některé hispanoamerické republiky, kde mohli pod jménem „prezident“ dlouhá léta neomezeně a často despoticky vládnout vůdcové a diktátoři, generálové a dobrodruzi.

(Nechci tím hispanoamerickým republikám, které měly své *caudillos*, upírat důležitost ani velebit Brazílii za to, že tu monarchie v kombinaci s aristokratickým systémem plantáží *caudillismu* zabraňovala. Kterákoli z nich by se mohla právem smát Brazílii, že sice

³ *The Conquest of Brazil*. New York, 1926, s. 104.

⁴ Freyre, Gilberto, „Social Life in Brazil in the Middle of the 19th Century“, *The Hispanic American Historical Review*, 1922, V, 4, s. 597-628.

⁵ Webster, W. H. B. *Narrative of a Voyage to the South Atlantic Ocean*. Londýn, 1834, s. 43.

neměla skutečně *caudillos* v 19. století, ale prošla si svým *caudillismem* po vyhlášení republiky roku 1889. Takovým *caudillum* byl třeba Pinheiro Machado, a docela nedávno. Jeden Luxusní *caudillo*, i když jako výjimka, byl v Brazílii ještě v době monarchie ministerským předsedou – ačkoli chodil ve fraku a nikoli ve vojenské uniformě a neměl v úmyslu rozpustit císařský parlament, byl ne-snášenlivý k politickým rozporům a omezil politické strany na bezvýznamné skupiny. Mám na mysli makýže z Paraná, který si po-čínal císařštití než sám císař. To však byla výjimka, a přestože to byl autokrat, a to velmi elegantní, nebyl to *caudillo* obvyčejný.

Předsedové brazilských vlád v době monarchie pocházeli obyčejně z nejstarších plantážnických oblastí – z Bahie, Pernambuco, São Paula, Rio de Janeiro – a někteří nebyli jen politiky, ale i státníky. Jiní se stali obhájci velkých demokratických reforem: například Joaquim Nabuco. Často se stali nástroji veřejného mínění, a to mě vede k tvrzení, jakkoli může vypadat paradoxně, že v monarchické a aristokratické Brazílii oněch zlatých časů plantážnického systému lze nalézt zdravější předemokratické státní než v některých hispanoamerických republikách 19. století, kterým vládli *caudillové* a sužovaly je revoluce.)

Kdo se bude zabývat plantážnickým systémem, který převládá v Brazílii, bude mít nutkání srovnávat ho s tím, který nalezneme v jiných částech Ameriky, zejména na Jihu Spojených států. Plantážnický systém v anglosaské Americe měl, pokud jde o rasovou nadřazenost a podřadnost, pravděpodobně pevnější aristokratickou strukturu než v Brazílii, kde tento předstudek nikdy nezažili tak pevně jako u Anglosasů. Přesto jisté rasové předsudky mezi Brazilci v plantážnických oblastech existovaly a existovaly i společenské rozdíly mezi pánem a otrokem, mezi bělochem a černochem, stejně jako mezi starcem a mladkem či mezi mužem a ženou. Našlo by se však málo brazilských aristokratů, kteří by na rasovou čistotu dbali tak přísně jako většina anglosaských aristokratů starého Jihu. Silnější než hrdoť rasová v nich byla hrdoť ro-
dová a ženy byly v brazilském systému muži utiskovány snad ještě více než na starém Jihu. Přesto se vyskytly i výjimky, protože se našly také ženy, které se staly hlavou rodiny či stannuly v čele plantáže. Můj dědeček jako dítě jednu takovou poznal; jmenovala se Dona Felicia a její otroci, děti a manžel byli známí jako otroci, děti a manžel Dony Felicie. Tato dáma s sebou nosila bičik, aby mohla děti, otroky, a dokonce i manžela kdykoli ztrestat. Takové přípa-
dy však byly výjimkou.

Prvky, které utvářely komplex brazilských fázend, byly prakticky stejné jako na severoamerických plantážích; jedním z nich byla bezpečnost kuchyně. „Trojici“, již navrhl guvernér Taylor z Tennessee na pomník starého Jihu Spojených států, by mohl pro podobný pomník starého Severu Brazílie využít kterýkoli brazilský sochař. Jeho myšlenku by bylo možno rozšířit na oslavu „staré plantáže“ na celém americkém kontinentě a neomezovat ji toliko na národní oslavu, takže by pomník zahrnoval nejen Brazílii, ale i jiné oblasti či regiony hispánské, anglosaské, francouzské a hollandské Ameriky. Taylorova „trojice“, kterou tvořili „starý noblesní plantážník urozeného původu, příjemného zevnějšku i vystupování“, „strýček z plantáže, ebenová replika pána, jemuž tak oddané sloužil“ a „černá mammy s mohutným poprsím v pestrobarevném turbanu, čisté zástěře a s rozzářenou tváří, přítelkyně všeho živého v chatrčích i panském domě“, odpovídá tradici společně všem americkým oblastem aristokratických plantáží. (...)

Profesor Francis Pendleton Gaines ve své knize *The Southern Plantation*, vydané v New Yorku roku 1925, tedy tři roky předtím, než jsem uveřejnil svůj první pokus o vystižení brazilské plantáže, mluví o dalších typech důležitých pro jižanský systém či komplex: „mladá veselá Dixie“, „mladý pán“, „prototyp černošského zpěváka“⁹ Profesor Thompson zmiňuje „kočičo“⁷ a profesor Cotterill připomíná „šatáře“, obecně nenáviděného otroky.⁸ V Brazílii existovaly všechny tyto postavy a sociální typy, které zrodila „odloučenost života na plantážích“. Z brazilského pohledu bych rád na pomníku plantáží viděl paní domu; zemědělského otroka; *molegna*, černošského chlapce, který byl trpělivým, ba masochistickým společníkem bělošských dětí; stejně jako mladou mulatku, které se v Brazílii říkalo *mulama* a která byla „společnicí bílé paní“. Byl by to pomník poněkud přetíženy, aby mohl být skutečnou oslavou hrdinů minulosti. Podle některých architektů a sociologů by právě takhle měla většina pomníků vypadat: měly by být oslavou skupiny, a nikoli jednotlivých hrdinů.

V Brazílii nebyli, stejně jako na Jihu Spojených států, všichni cukrovaniči „noblesní“, „urození“ ani „příjemného zevnějšku i vystupování“. Rozdíl mezi jižanskou plantáží Spojených států legem-

⁹ S. 15.

⁷ Thompson, Edgar T. „The Plantation: the Physical Basis of Traditional Race Relations“. In *Race Relations and the Race Problem*. Durham, 1939, s. 214.

⁸ Cotterill, R. S. *The Old South*, Glendale, 1939, s. 268.

dy a skutečnosti, na něž profesor Gaines upozorňuje ve svém erudovaném eseji, by se měl uplatnit i na oblast plantáží brazilských; jejich obháji vykreslují minulost v příliš různých barvách. Jak jsem sám podotkl v jednom ze svých esejů o zemědělských oblastech Brazílie, ne všechny domy na plantážích, dokonce jen menšina, byly z architektonického hlediska skutečnými panskými sídly či mistry, kde byla dobrá tabule, zdravá a bohatá, pravidlem a ne výjimkou; ne všichni pěstitelé cukrovniku byli slecheti a počestní – někteří míchali do cukru písek; mnozí byli karbaníci; někteří trvale vězeli v dluzích a neměli přehled, jak jim jdou obchody, jaké mají výnosy a kolik otroků, jak se stalo plukovníku Dangertieldovi, hrdinovi románu *Wastward Ho!* (Vzhůru na západ!) Jamese K. Pauldinga. Jiní měli zalíbení v pití, ale ne dobrého, uleželého vína, výběr obvyčejného rumu či *cachary*. Pokud jde o syny ctičných rodin, ne všichni se stali státníky, řečníky, literáty, biskupy, generály či admirály; jedinou zálibou, kterou si mnozí z nich podrželi do zralého věku, byla vášnivá posedlost koňmi, černošskými a koňmími zápasy. V oblasti brazilských plantáží – tak jako ve Spojených státech – neorganizované závody koní nebyly jen sportem, ale záležitostí beznála náboženské povahy. Podobným podnikem byl lov. A tak jako na Jihu Spojených států – jak to popsali Phillips, Gaines a Thompson – stál feudální život v oblastech brazilských plantáží na hospodářsky ošidném nebo nejistém základe. Tady jako tam převažovalo v otrokářské době mezi pěstřeli, nejprve cukrové třtiny a později kávy, hospodaření vyznačující se velkým mtháním, španým využíváním půdy, neznalostí vědeckých zemědělských metod a malou efektivitou práce; hospodaření, které tak jako na Jihu vyústilo často v to, co profesor Gaines nazývá „bankrot provázený rozdělením fazendy, po němž někdy následovalo přesídlení na západ“. V Brazílii ztrátu plantáže obvykle řešilo přesídlování do některého města na pobřeží, kde se bývalý majitel smířil s průměrným životním subalterním úředníka. Synové bývalých zámožných plantážníků se stávali advokáty, soudci či lékaři v městech patřících k pomezí.

V oblasti plantáží byly záminkou k shromáždění mnoha venkovských rodin slavnosti. Největším svátkem roku byl pro brazilské cukrovárníky, přinejmenším na nejstarších a nejlipštějších plantážích, pravděpodobně především červenového svátku svatého Jana. Uvnitř panských sídel, kde se střebro – které představovalo běžný luxus – a jiskřící sklo objevily v celé své kráse, se tančilo po evropsku, zatímco venku černoši kolem velkých ohňů, které se zažíhaly

na počest svatého Jana stejně jako k odehnutí dábla, tancovali africké tance, zejména sambu. Tyto slavnosti provázela hojnost jídla a zvlášť připravené pečivo, zejména kukuřičné. Svatojánská noc byla pro Brazílie svátkem, který se vyrovnal jižanským Vánočům.

Se Svatojánskou nocí byla spjata jedna z portugalských tradic, které se za starých časů v Brazílii dodržovaly – mytí a koupání, které mělo povinné zvláštní podobu: říká se často si dopřávali koupel více než jednou denně, jak si mohli všimnout v 19. století v oblasti plantáží evropských cestovatelů. Warren, Američan, jenž navštívil Brazílii v polovině minulého století, vypráví, že když se tam vylodil, první výjev, který upoutal jeho pozornost, byla skupina osob obojího pohlaví a nejrůznějšího věku – prostých lidí – kteří se koupali v řece. Dodává, že mezi nimi zaznamenal „několik pěkně utvářených indiánských dívek velké krásy, které se cákaly ve vodě jako houřivěslých siren“.⁹ Slechta se tak pohansky nechovala; v řekách, které byly téměř soukromým majetkem plantáží, měla soukromé lázně z palmového listů, kde se dámy denně koupaly a vzhledem k tomu, že plavání bylo jedním ze sportů typických pro plantáže, jako šťastné sířeny plavaly i ony.

K velkým dnům na brazilských plantážích patřila, docela jako na starém Jihu Spojených států, také svatba. K ní však v Brazílii musíme připojit křtiny bělošského dítěte a den, kdy se poprvé v roce spouštěl cukrovárenský mlyn. U té příležitosti se vždy konala významná náboženská a společenská slavnost, při níž plantážníci kaplan či jiný kněz nebo mnich museli pokropit svěcenou vodou první stébla cukrovniku, která měla mlynem projít.

Brazilské plantáže se pyšily svou pohostinností a je pravděpodobné, že v Brazílii ani na severoamerickém Jihu nebyla pýchla na dobrou tabuli, k níž lze velkoryse pozvat člověka na cestách, jen výrazem „okázalé rozmarňlosti“, již tak přesně popsal profesor Veblen, ale i projevem takzvaného stádního instinktu, vystupňovaného samotou. Návštěvníci všech kategorií měli právo zasednout ke stolu s panem či majitelem plantáže a ulehnout v některém z pokojů pro hosty. Z této přehnané velkorysosti se v Brazílii zrodil zvláštní osobnostní typ *papa pirão*, jak bývali označováni lidé, kteří jezdili od plantáže ke plantáží, všude je častovali tím nejlepším, co

⁹ Warren, *John Esais: Paré, or Scenes and Adventures on the Banks of the Amazon*. New York, 1851.

měli, a oni za to jen klábosili, kouřili doutníky a hráli karty. Někteří takoví příživníci se tomuto typovému vymezení poněkud vymkli, protože byli zároveň jakýmisi šašky či prosluli svým humorem, vtipky a žerty. Někteří brazilští pěstitelé měli po způsobu dávných králů své vlastní šašky; jiní si kromě plantážní kapely tvořené černochohy udržovali i klauuny a akrobaty.

Instituci brazilského plantážního systému, k níž nenacházím na Jihu Spojených států ekvivalent, je privátní kaplan. Soukromým plantážním kaplanem býval nějaký člen rodiny a jako takový se řádl spíše do kategorie staromládeneckých strýčků či ovdovělých dědečků než kněží, striktně podléhajících biskupskému dohledu. Tito muži podléhali plantážníkovi, který jejich dobré služby někdy velkoryse odměňoval, a neměli na starosti jen bohoslužebný a náboženský život bělochů a otroků, ale byli také domácími lékaři a připravovali je na vstup do vojenských gramatice a náboženské dějeprave a přípravovali je na vstup do vojenských gramatice a náboženské dějeprave prostě do armády či námořnictva, do vlády, diplomacie, veřejné správy či advokacie, církve či kněžství, a v případě těch nejpokrokovějších do lékařského stavu. Z císařovy iniciativy se Císařské lékařské akademie v Brazílii staly školami, jejichž tituly se společensku prestiží vyrovnaly titulům získaným na tradičních právnických školách v Recife a São Paulu. Rodina musela mít po jednom knězi v každé generaci a nedostát tomuto nároku se považovalo takřka za společenskou pohromu. Rodiny v těch časech bývaly početné - po deseti, dvanácti i patnácti dětech od jedné matky, po dvaceti i více, pokud se šlechtic oženil víckrát, jak bylo běžné -, takže nebylo výjimkou, že aspoň jeden syn cítil skutečnou náklonnost být knězem či mničem v některém z mnoha brazilských klášterů. Pokud žádný syn takové povolání necítil, bylo kněžství často vnuceno nejmladšímu, a to i proti jeho vůli. To vysvětluje, proč bylo v patriarchální Brazílii tolik velebníků a mniichů, které nepřítahoval ani kněžský, ani klášterní život; tento stav nešel ani tak na vrub církve, která takové adopy přijímala, aby si udržela klérens z řad synů šlechty, jako na vrub aristokratického plantážního systému, který si podmanil takřka všechny stránky brazilského života. (...)

Toto obětování mladých mužů, jež nebylo ani tak dílem náboženského uspořádání jako patriarchálního řádu, který mládež i náboženství ovládal, ustalo až na konci 19. století. Dědičtívní plantážnického systému zůstává nicméně to, jak Brazilci tíhnou k povoláním, která kdysi bývala pro urozené jediná vhodná - ve

vládě, diplomacii, právech, veřejné správě, lékařství, kněžství, vojensku či armádě. Takto se do nedávné doby chovali nikoli už zchudlí šlechtici či dekadentní potomci šlechtických rodin, ale arivisté dychtiví je napodobovat. S takto zakoreněným předsudky se přes svou sílu těžko vypořádává ještě dnešní, protisměrná reakce. Je zřejmě mimo pochybnost, že brazilský plantážní systém zcela založený na otroké práci u mnoha Brazilců přivodil vyhraněné aristokratický přístup k manuální práci, k obchodu i k technickým průmyslovým činnostem. To do jisté míry vysvětluje, proč v Brazílii portugalský venkovan vynikl jako majitel koloniálu, Francouz jako obchodník módním zbožím, Angličan a později Němec a Severoameričan jako velkoobchodníci, inženýři, odborníci v průmyslových a technických odvětvích, konstruktéři železnic a dopravních prostrědků; z Italů, Němců a dalších Evropanů se podobně jako z Japonců stali prosperující statkáři, zatímco brazilští starousedlíci nebo ti, kteří k nim nepatřili, ale považovali za elegantní a záhodné je napodobovat, se nřadále stávali bakaláři umění či doktory práv, filosofie nebo medicíny, kastou úředníků nebo intelektuálů s rukama příliš jemnými na to, aby se mohli věnovat neúctojné práci, a kteří se nadto považovali za pány příliš kultivované či urozené, než aby se pouštěli do soutěže s materialistickými jedním z nejnebezpečnějších důsledků brazilského plantážního systému, protože mnoho Brazilců, kteří se cítí povzneseni nad životní shon, se místo práce uchyluje k loterii, pochůbným hernám, všemožnému hazardu a dobrodružství. Hra v karty byla s brazilským plantážním systémem těsně spjata a z toho, co jsem četl o plantážích ve Spojených státech, soudím, že nejinak tomu bylo i tam. Před několika lety jsem v jednom brazilském archivu našel listinu nasvědčující tomu, že prvním brazilským tiskem z koloniálních časů nebyl časopis ani kniha, ale balíček karet.

V koloniální Brazílii se konaly býčí zápasy, nikdy však nenabýly takového významu jako v Mexiku či Ekvádoru, snad proto, že pěstitelé cukrovniku neměli to srdce nechávat své koně a dobytek, na nichž jim velmi záleželo, hynout v zápasech; koně brazilští plantážníci stejně jako Jižané, jak bylo řečeno, milovali. Bohatí se pýšili počtem svých skvělých koní bezmála jako počtem svých manželských a nemanželských dětí nebo otroků pracujících v domácnosti a na polích. Někteří milovali jezdeckví do té míry, že se na koni naučili provozovat akrobatické kousky. Jiní byli i na to moc

lini či příliš blahobytní. Ti cestovali v sítích nebo v nosítkách, neseni otroky jako nějací hinduistášti princové. (...)

Dalším rysem podobným u panů obou těchto oblastí byl přílišný individualismus. Konstatování plukovníka Allstona, který o jižanských plantážnících řekl, že „nebyli zvlášť nakloněni společnému postupu“, lze vztáhnout i na brazilské pány cukrovniku a pěstitele kávy, ačkoli ti nakonec v Brazílii výhodnost spolupráce pochopili. Pokud jde o vliv plantáží na brazilský intelektuální život, zdá se, že brazilský systém, snad protože byl mocnější, předčil systém severoamerický v množství nadaných spisovatelů a profesorů, nepočítaje v to státníky, řečníky a diplomaty, kteří z něj vyšli. Jeden majitel plantáže je autorem nejlepšího slovníku, jaký kdy v Brazílii vyšel. Jiný sepsal v Bahii počátku 16. století národopisné pojednání. Z oblasti plantáží pocházela babička Thomase Manna, která byla Brazilka. Na plantážích se narodila řada brazilských esejistů, básníků a umělců. K brazilským panským sídlům patřily stejně jako k jižanským významné knihovny a některé plantážníci posílali syny na studie do Evropy.

Byly časy, kdy badatelé zabývalí se výsledky soužití bělochů a černochů na brazilských plantážích příliš zdůrazňovali jeho stinné stránky. Zdá se mimo pochybnost, že otrokářství posílilo ve vrstvě brazilských bělochů, kterou ovlivnilo nebezprostředněji, despotickejší individualismus provázený velkou bohorovností a výrazným odporem k manuální práci. Brazilskou kulturu ale na druhou stranu velmi obohatlo soužití bělošských dětí s černošskými starci a stařenkami, kteří jim vyprávěli pohádky prosvícené lidskostí a dobrotou a v tomto ohledu mnohdy nadřazené tradičním příběhům z učebnic. Otroctví umožnilo brazilské vládnoucí třídě bezstarostný život, který jistěmu počtu talentovaných mužů z jejich řad dovolil studovat lepší způsoby a prostředky, jak zrušit feudalismus a rozvíjet demokracii; demokracii, která se zakládala na znalosti takzvané biologické nadřazenosti a pořádku v rámci třídy. Ze starého plantážního systému vzešli mužové, kteří působili v brazilském životě a umění jako skutečná demokracická síla, ať už to byl v minulosti Joaquim Nabuco a Sílvio Romero nebo dnes José Lins do Rego a Cícero Dias. Všichni ti jako by uznávali, nakořk pro Brazílii platí Phillipsovy postřehy o plantážích Severní Ameriky: v plantážnickém systému neexistoval bič „neosobnosti a lhostejnosti, které mívají vrch v dnešních továrnách, kde rytmus udávají elektrické stroje a vlastníci nemají k zaměstnancům mimo pracovní dobu sebestmenší

vztah“.¹⁰ Jakkoli se to může zdát zvláštní, většina despotů, caudillů a protidemokraticky vystupujících vůdců, kteří se v Brazílii vyskytli, nepocházela z oblastí plantáží, ale odjinud.

Přeložila Šárka Granová

¹⁰ Phillips, U. B. *American Negro Slavery*. New York, Londýn, 1918, s. 307.